

Pavol MALINIAK

Univerzita Mateja Bela

Katedra histórie, Fakulta humanitných vied

Banská Bystrica, Slovensko

e-mail: pavol.maliniak@umb.sk

**ASPEKTY FUNKCJI GRANIC W REGIONIE KARPACKIM –
WYZNACZANIE GRANIC W ŚREDNIOWIECZU I WCZESNEJ
EPOCE NOWOŻYTNEJ**

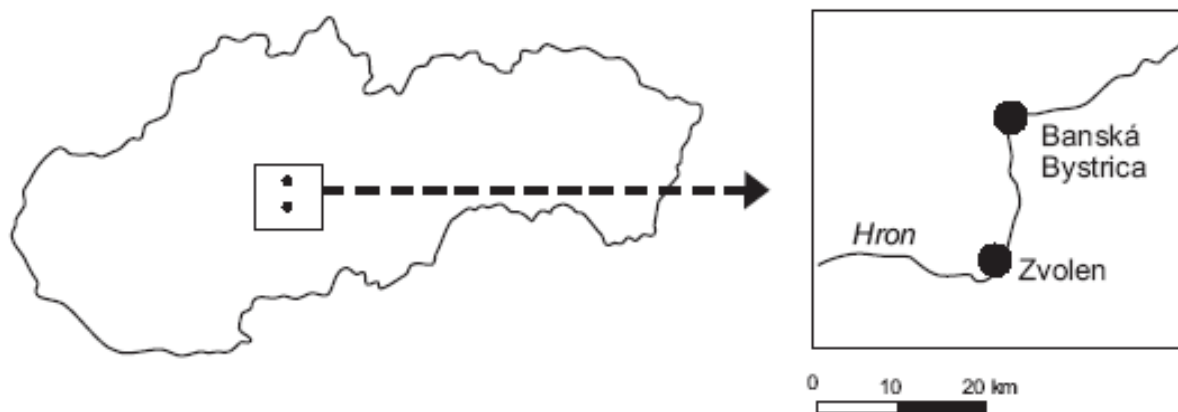
**THE ASPECTS OF BORDERS FUNCTION IN CARPATHIAN REGION –
PERCEPTION OF BORDERS IN THE MIDDLE AND EARLY MODERN AGE**

Słowa kluczowe: geografia historyczna, granice realne i wyobrażone, użytkowanie przestrzeni,
Słowacja

Key words: *historical geography, real and imaginative borders, use of space, Slovakia*

Streszczenie W artykule poświęcamy uwagę rozprzestrzenieniu się form i znaczeń znaków granicznych w środkowym regionie Karpat na Słowacji. Rozwój tych ziem przypada na czasy średniowiecza oraz nowożytności za panowania Królestwa Węgierskiego. W tamtym wielokulturowym środowisku funkcja granic była jedynie formalna. Podział administracyjny i własnościowy ziem, powodował ich niezmiennosc. O abstrakcyjnych granicach mówią źródła, kiedy opisują kierunek wyznaczania granic. Posługują się wtedy pojęciami: granica „postępuje” w górę lub „idzie” na drzewo. W percepcji niematerialnych własności możemy znaleźć analogiczną funkcję granic w rytuałach religijnych. Sakralizacja granic krzyżami miała bardzo silne znaczenie symboliczne. Innym aspektem granic w sferze duchowej był objazd granic, który tkwił w tradycji Europy Środkowej od średniowiecza do nowożytności.

Abstract *In the study we focus on forms and meaning of border signs in the central region of Carpathian Mountains in Slovakia. Development of the area stretches back to Middle Ages as well as to modern Hungarian Kingdom. Function of borders was mostly formal in this multicultural environment. Administrative and ownership division of the area caused paradoxically that it remained unchanged. Sources, which describe the direction of borders delimitation with phrases such as: the border „rises up” a hill or it „goes up” a tree, reflect abstract borders. In perception of intangible characteristics we can find analogical functions of borders in religious rites. Sacralization of borders with crosses had very strong symbolical meaning. Borders perambulations (walkabouts) on horses, which were traditional for central Europe since the Middle Ages until the Modern period, presented another aspect of borders in spiritual sphere.*

Ryc. 1. Lokalizacja obiektów badań. *Źródło: opracowanie własne.*
Fig. 1. Localization of the study area. *Source: own elaboration.*

WPROWADZENIE

W ostatnich latach badacze zwrócili większą uwagę na fenomen granic historycznych. Zajmowano się nie tylko tematami tradycyjnymi, jakimi są na przykład stabilność albo zmienność granic, ale badano też granice jako odbicie stosunków własnościowych, politycznych, etnicznych, językowych, kulturalnych i religijnych (Schneider, 1994). Z obecnością i oddziaływaniem granic łączy się społeczna i religijna świadomość; granice w przeszłości w rozmaity sposób i w różnej formie wiązały się ze środowiskiem i wywierały wpływ na działania ludzi. Podanych kategorii dotyczą wyobrażenia o granicach, specyficzne sposoby postępowania ludzi i symboliczne ograniczenie przestrzeni. Zwracano na to uwagę w licznych opracowaniach dotyczących poszczególnych regionów europejskich. Całościowe omówienie problematyki jest dostępne na przykład w Szwajcarii albo w Szwecji (Schwegler, 1992; Coles, 2000). W obszarze Europy Środkowej i Wschodniej interesujące wyniki przyniosły systematyczne badania prowadzone w Republice Czeskiej i na Białorusi (Urfus, 2001; Ляўкоў, 2000). Na bazie badań interdyscyplinarnych, przede wszystkim z zastosowaniem metod religioznawstwa, semiotyki, etnologii i archeologii analizowane były konkretne miejscowości w Słowenii i w Polsce (Puhar, 2005; Mierzwiński, 2007). W tym miejscu chcę zwrócić uwagę na rozszerzanie się form, funkcji i znaczenia granic oraz znaków granicznych (w większości krzyży) w regionie karpackim na Słowacji.

Terytorium dzisiejszej Słowacji rozwijało się w średniowieczu i nowożytności w Królestwie Węgierskim, do którego przynależało politycznie. W tym wielokulturowym środowisku granice odgrywały rolę specyficzną, były często tylko formalną barierą na otwartym obszarze cywilizacyjnym. Ich rzeczywistą i stałą obecność określał własnościowy i administracyjny podział terytorium państwa. Badania stosunków występujących w analizowanym regionie wzbogacił swoimi pracami etnograf węgierski Lajos Takács. Autor oceniał nowożytne świadectwa o znaczeniu kultowym kamieni granicznych w chrześcijańskim środowisku ludowym (Takács, 1983).

W naszych badaniach zwróciliśmy uwagę tak na występowanie krzyży granicznych w jednostce administracyjnej jaką był komitat (województwo) zwoleński (miasto Zvolen koło Banskiej Bystricy) w czasie od XIII do przełomu XVIII i XIX w., jak i na typologię granic i proces ograniczenia terytorium w średniowieczu i na początku epoki nowożytnej (Maliniak, 2006 i 2010). Następnie będziemy obserwować rozwój krzyży granicznych i ich symboliki w komitacie zwoleńskim i regionach sąsiednich w średniowieczu i nowożytności. Zdobyte wiadomości będziemy potem interpretować na podstawie badania porównawczego, z uwzględnieniem specyfiki rozwoju lokalnego. Na wybranych przykładach oprócz charakterystyki granic z formalnego i funkcjonalnego punktu widzenia wskażemy także na ich pozycję w świadomości i wyobraźni ludności miejskiej i wiejskiej.

FUNKCJONOWANIE GRANIC REALNYCH I WYOBRAŻONYCH

Najstarsze ograniczenia majątków odnotowane w dokumentach dotyczących się terenów dzisiejszej Słowacji zawierają początkowo sporadyczne wzmianki o znakach granicznych, później już pojawiają się one regularnie. Pierwszym pisemnym świadectwem obecności znaku na granicy jest ograniczenie majątku opactwa Świętego Benedykta nad Hronem (Hronský Beňadik) z roku 1075. Późniejsze dokumenty dostarczają licznych informacji o znakach na granicach średniowiecznych wsi. Oprócz słów *meta* lub *signum*, oznaczających ogólnie znak graniczny, w źródłach znajduje się też termin *crux* – krzyż, wskazujący na specjalną formę takiego znaku. Krzyż tylko wyjątkowo (w roku 1113) odnotowany został w źródłach na kamieniu granicznym. Zazwyczaj obiektami, na których znajdowały się krzyże, były drzewa a wśród nich szczególnie częstym był dąb. Inne gatunki to przede wszystkim buk, lipa, wierzba i grusza. Badanie materiału etnograficznego wykazało, że w średniowieczu istniał ścisły związek obecności dębów w środowisku naturalnym z ich wielostronnym wykorzystaniem przy stołowaniu, hodowli zwierząt gospodarczych, budownictwie, w produkcji rzemieślniczej, w kulcie i w lecznictwie. Oprócz istotnej rangi drzewa w kulturze ludowej można także podkreślić jego znaczenie w symbolice religijnej. Księgi biblijne opisują drzewa (cedry) często jako żyjące pomniki oznaczające miejsca, z którymi były związane doniosłe wydarzenia. W źródłach, już od epoki wczesnochrześcijańskiej dominuje i znaczenie pozytywne dębów. Według H.-W. Nicklisa dąb był w pewnej mierze identyczny z terminem *granica*, który mógł mieć trzy znaczenia: znak graniczny, znak graniczny na drzewach/dębach, granica (Maliniak, 2006; Tyszkiewicz, 2003; Nicklis, 1992).

W średniowiecznych dokumentach obok wyrazu *meta* używane jest też pojęcie *signum*. Chyba oznaczenie *crux* było synonimem wyrazu *signum*. Jak powiedziano, można pod nim rozumieć przede wszystkim znak graniczny (krzyż), rzadziej oznaczenie całego obiektu geograficznego. Z opisów w najstarszych dokumentach wynika, że krzyże były najczęstszymi znakami na granicach wsi. Na wschodnim skraju terytorium Stojanova Lúka dokument z 1285 r. notuje drzewo z oznaczeniem granicy w kształcie krzyża (*meta ad modum crucis sculpta*). Drzewa oznaczone

krzyżami przytaczają też dokumenty z lat 1293, 1295 i 1296. W jednym z nich można znaleźć zapis o drzewie – wiązcie, oznaczonym dwoma krzyżami. Pierwszy wskazywał terytorium gajowych króla, drugi prywatny majątek szlachecki. Krzyże były widocznie umieszczone na dwóch stronach pnia. Według podanej wzmianki można przypuszczać, że pozycję znaków określały strony sąsiadujących majątków. Analiza podobnych przypadków zanotowanych w źródłach polskich doprowadziła R. Kiersnowskiego do przeciwnych wniosków, mianowicie, że dwa krzyże na drzewie oznaczały oś zgodną z przebiegiem linii granicznej, a nie strony dwóch sąsiadów. Według tego historyka w ten sposób umieszczone krzyże miały znaczenie przy obchodzeniu granic (Kiersnowski, 1960).

O znanym i przeważnie respektowanym przebiegu granic mówią poza reambulancjami także rejestry przynależności gmin. Przykładem są spory terytorialne mieszkańców z wsi Mičina z ich sąsiadami, podczas których na podstawie swoich praw własnościowych bronili posiadania zajętych gruntów w swoich granicach. Pojmowaniu granicy abstrakcyjnej w tych przekazach odpowiadają wyrazy używane sporadycznie w związku z czasownikiem, wyrażającym przebieg lub kierunek ograniczenia. Granica według niego „wspina się“ na kopiec, albo „idzie“ ku drzewu (Maliński, 2009). Możemy w związku z tym postawić z pozoru proste pytanie. Jaki charakter miały wyobrażenia człowieka średniowiecznego w odniesieniu do granic terytorium, które go otaczało?

Przy odpowiedzi na tego rodzaju pytania dysponujemy przeważnie źródłami pośrednimi. Należą do nich oględziny i rewizje granic dóbr ziemskich, szczególnie ważne dla życia gospodarczego, ale istotne także w kontekście życia społecznego gminy wiejskiej. W rzeczywistości funkcja tych czynności wykraczała poza standardowy proces ograniczenia majątku, który nabierał przede wszystkim mocy prawnej. W badaniach historycznych do tej pory poświęcano mniejszą uwagę rytuałnemu obchodzeniu granic, związanemu zazwyczaj z cyklem kalendarzowym. Miało ono charakter czynności terytorialnej, prawnej i religijnej. Przykładów dostarczają źródła pochodzące ze środowiska miejskiego¹. W makroregionie środkowoeuropejskim tzw. jazda prosząca należała w średniowieczu do typowych form obchodzenia granic, przede wszystkim w środowisku niemieckim. Obok innych świąt dorocznych ten rodzaj procesji był organizowany także podczas święta Zesłania Ducha Świętego. Składnikiem jзд proszących bywała msza albo błogosławieństwo księdza, obchodzenie granic na koniach z krzyżem i sztandarami, święcenie pól, śpiewanie, modlitwy i poczęstunek dla uczestników procesji. Obrzęd w różnych formach przetrwał w licznych regionach jeszcze w XIX i XX w.

---

¹ Krótka wzmianka, która wspomina tylko zapłacenie wydatków za tkaninę dla ludzi, którzy jechali konno w stronę krzyża, znajduje się już w końcu XIV w. w księdze miejskiej Banskiej Bystricy. Księga miejska Zvolena zawiera wpis notarialny z 1469 r., według którego mieszkańcy tego miasta wykonali oględziny granic podczas święta Zesłania Ducha Świętego (Zielone Świątki). Miasto przeznaczyło określoną sumę na pokrycie kosztów obiadu i trunków dla osób dokonujących tej czynności. Pozornie niska wartość informacyjna przytoczonych wzmianek nie wyklucza możliwości ich interpretacji.

Jest zjawiskiem agrarnej obrzędowości ludowej zawierającej elementy chrześcijańskie i niechrześcijańskie. Warto jednocześnie podkreślić, że chodzi w tym przypadku tylko o jedno z wielu rodzajów realizowanych obchodzeń, choć przykład ten jest najbardziej wyrazisty. Ich geneza mogła być różna w zależności od wyobrażeń religijnych, struktury społecznej i etnicznej danej gminy (Maliniak, 2010). Powyższe spostrzeżenia mają głównie charakter ogólny i musimy na nich poprzestać, ponieważ granice odnotowane są w źródłach przede wszystkim w pierwotnej formie materialnej.

Oprócz obrzędów i wyobrażeń związanych z granicami w źródłach obserwujemy także rozwój i ulepszanie form ograniczania terytoriów. Możemy je prześledzić na przykładzie pochodzącym z badanego terenu. Pierwsza wzmianka, w której mowa jest o obecności znaków granicznych w komitacie zwolenkim, pochodzi z dokumentu metacji majątków należących do klasztoru w Bzovíku z 1135 r., znane go z potwierdzenia królewskiego z 1262 r. Na odcinku granicy północnej dóbr klasztornych, między miejscem zwanym Lopata i płaskowyżem Lom wymienia dokument liczne znaki na drzewach (*innumerabilia signa super arbores posita*). Widocznie były to znaki (krzyże) umieszczone na drzewach granicznych, charakterystyczne dla oznaczenia granic w dawnych czasach. O mniej więcej dwieście lat młodszy dokument wymienia już w tych miejscach krzyże na kamieniach obok źródła zwanego Čierne bahno. Metacja majątków probostwa w Bzovíku z roku 1471 wspomina, że ograniczenie biegło w kierunku wymienionego źródła, obok którego znajdowały się też krzyże na kamieniach (*fons et cruces supra petras formatae*). Chociaż drzewa oznaczone krzyżami nadal spełniają swoją funkcję punktów granicznych, od późnego średniowiecza towarzyszą im coraz częściej granice w postaci kamienia ze znakiem krzyża. Konkretny kształt takich krzyży granicznych znamy z roku 1516. Wiemy, że podczas oglądania urzędowego granic probostwa w Bzovíku proboszcz kazał wyciąć na drzewach znaki. Opis tego wydarzenia zawiera rysunek równoramiennego krzyża greckiego (*signa + in arboribus*), którego autor notatki użył dla skrótu wyrazu *crux*. Relacja z oględzin jednocześnie wspomina, że granice poprowadzono aż do drzewa zwanego w języku słowackim „Jakubov kríž” – Jakubowy krzyż (*lignum Jacubow cris vocatum*). W tym przypadku był to stojący krzyż drewniany. Przydawka Jakubowy może wskazywać na imię właściciela gruntu, ale nie można też wykluczyć utożsamienia go z grobem i imieniem pochowanego (Maliniak, 2010).

ZNACZENIE SYMBOLICZNE

Rosnąca liczba detali w młodszych źródłach pozwala szczegółowo poznać wygląd krzyży granicznych, o którym starsze źródła średniowieczne nic nie mówią. W relacji z wytyczenia granic między miastem Banská Bystrica i szlachecką wsią Radvaň z 1574 r. autor notatki posłużył się przy opisie kamieni granicznych symbolami „+” i „X”, które zastąpiły słowo krzyż. Jest charakterystyczne, że symbole te znajdziemy tylko w niemieckim tekście źródła. Odzwierciedla to związki pomiędzy żywym językiem a stosowaniem ustalonych, przyporządkowanych mu znaków. Oficjalne źródło łacińskie tych symboli nie używa. Obydwa wyobrażenia, to z 1574 r.,

i pochodzące ze wspomnianego wyżej wpisu z 1516 r., można zinterpretować po zapoznaniu się z symboliką krzyży granicznych na przełomie średniowiecza i nowożytności. Według źródeł, znaki graniczne miały kształt krzyża greckiego i krzyża Św. Andrzeja. Ich prosta forma wpłynęła na rozszerzenie i niemal uniwersalne używanie tych znaków jako symboli. Stosowano je w sferze religijnej i w magicznej wierze ludowej, zalicza się je także do grupy archaicznych symboli ochronnych. Przede wszystkim stosowano krzyże jako środki apotropaiczne, których często używano dla ochrony przed złem i działaniem negatywnym w formie fizycznej i umysłowej. Z tego powodu rozpowszechniło się umieszczanie krzyży w rozmaitych miejscach. Długi i postępujący rozwój przejawiał się jednocześnie w ich łatwej adaptacji, także w zmienianych warunkach kulturalnych. Dzięki uniwersalnej akceptacji krzyże mogły wyrażać wartości społeczne.

Obok kształtu krzyża w źródłach od późnego średniowiecza można obserwować stopniowe pojawianie się kolejnych specyficznych punktów granicznych i orientacyjnych, mianowicie małej architektury sakralnej. Na granicach majątków, ale też w ich wnętrzu, obok pól, łąk, dróg lub w zabudowanym terenie wsi i miast, od średniowiecza budowane były obiekty wolnostojące z motywami religijnymi. O polu leżącym na północ od miasta Banská Bystrica wpis w księdze miejskiej z 1398 r. mówi, że znajduje się przy krzyżu (*circa cruce*). Położenie pola przy (widocznie drewnianym) krzyżu może wskazywać na zwyczaj umieszczania tych środków ochronnych w pobliżu uprawianych gruntów. Celem tego zabiegu było zabezpieczenie pól i urodzaju przed zniszczeniem, szczególnie przez zjawiska atmosferyczne; miało to również odegnać od sakralnego miejsca wszelkie złe moce. Inna wzmianka o stojącym krzyżu znajduje się w wyższej wspomnianym źródle pod rokiem 1516.

W badanym regionie, jako znaki orientacyjne, stosunkowo często pojawiały się różne obrazy. W źródłach z lat 1498-1573 przy opisanu parceli i gruntów na terenie miasta Zvolen, wsi Rybáre (dziś część miasteczka Sliač) i miasteczka Slovenská Ľupča można znaleźć określenie, że położone były „przy obrazie” (po łacinie *prope imaginem*, albo po słowacku *u obrazu*). Prawdopodobnie były to obrazy świętych ale ich szczegółowego opisu, niestety, nie znamy. Pośrednio, taką interpretację potwierdza informacja o obiekcie na granicy miasta Ľubietová. Według metacji z 1536 r. granice biegły tutaj ku jakiemuś obrazowi na dwóch filarach. Ograniczenie z 1566 r. dotyczące tego samego miejsca mówi o obrazie lub słupie z krzyżem drewnianym, pełniącym rolę znaku granicznego (łaciński *statua cum cruce lignea*, po słowacku *obraz aneb stlup z drewnym križem*). Jest interesujące, że według obydwu źródeł punkt graniczny znajdował się przy ścieżce obok łąki, którą posiadał pleban z Ľubietovej (Maliniak, 2010).

Oprócz podkreślenia obecności granicy, krzyże, obrazy i dalsze małe budynki sakralne mogły stać się też punktami orientacyjnymi. Tę funkcję zyskiwały wtedy, gdy wcześniej stały się przedmiotem lokalnego kultu. Ich forma architektoniczna miała w większości cechy rustykalne. Przyczyniały się tak do umacniania pobożności ludowej, jak i stwarzały wymiar estetyczny krajobrazu. Można traktować je jako

jeden z długotrwałych znaków w licznych regionach środkowoeuropejskiego obszaru kulturalnego.

Mimo powszechnego szacunku jakim otaczano obiekty z bezpośrednią albo pośrednią funkcją religijną, można spotkać się też z przypadkami uszkodzenia i zniszczenia krzyży granicznych. Naruszeniu granic w ten sposób miały zapobiec wysokie kary. Kodeks prawa górniczego miasta Banská Štiavnica, który w XVI w. notuje starsze, średniowieczne obyczaje prawne, w artykule „O znakach granicznych” mówi, że jeśli ktoś złośliwie albo z zamiarem świadomego uszkodzenia złamie lub wyciągnie znaki graniczne, położone między polami górniczymi, utraci życie i majątek (*der hat leib vnd guet verlorn*) (Vozár, 2002). Na srogą karę za naruszenie granic w tym przypadku wpływało wielkie znaczenie eksploatacji metali szlachetnych. Najstarsza wzmianka o uszkodzeniu znaku granicznego pochodzi z roku 1552. Podczas reambulacji części północno-wschodniej granicy obszaru miasta Zvolen dokument wspomina kamień. Kiedyś znaczył go krzyż, który został odłupany przez złych ludzi (*per malenolos homines*). Z tego powodu na tym kamieniu ponownie wyznaczono granicę. Podobnie, według skargi z 1575 r., podczas trzebienia spornego lasu sąsiadującego z terytorium wsi Mičiná wycięto drzewo graniczne, na którym znajdował się krzyż (Maliniak, 2010). Te informacje podważają idealne wyobrażenie, które moglibyśmy zyskać obserwując spontaniczne pojawianie się krzyży, obrazów lub innych obiektów sakralnych. I chociaż jedną z funkcji krzyży granicznych była też symboliczna ochrona własnej granicy, a znaczenie tych obiektów było powszechnie zrozumiałe, w kontakcie z człowiekiem były narażone na naruszenie. Świadczy to, że jako fakty materialny i symbole miały ograniczoną akceptację.

W ramach związków, stosunków i poglądów obecnych w społeczeństwie można spotkać się w nowożytności ze wzmiankami o działaniach, które stały w konflikcie z wyznawanymi wartościami chrześcijańskimi. Można do nich zaliczyć oskarżenie, według którego sługa żupana zwolenńskiego obwiniał przed sądem komitatu zwolenńskiego kobietę, która w 1536 r. położyła na jakiś kamień końską głowę. Usiłowała tym zrealizować bliżej nie znane „działania podstępne”. Jest rzeczą znaną, że wśród ludu przenoszono z pokolenia na pokolenie wyobrażenia i praktyki związane z chrześcijańskimi i przedchrześcijańskimi postawami religijnymi. Tworzyły i szerzyły się one jako produkt aktualnych wpływów kulturalnych, ale też samowolnie, jako wynik wiary w zabobony. Liczne z nich mają na zewnątrz cechy archaiczne, choć dokładnej ich genezy nie znamy. Jakby przypadkiem można znaleźć w roku 1638 na granicach wsi Źelezná Breznica skały oznaczone krzyżami, a za nimi skałę Paroma (Paromowa skała). W gwarze jest to nazwa związana z imieniem gromowładnego boga słowiańskiego Peruna (Maliniak, 2010). Motywów utworzenia nazwy nie znamy, według źródła w pobliżu niej znajdowały się też inne skały oznaczone krzyżami. Nie możemy więc wykluczyć, że obok funkcji granicznej miały za zadanie zatrzeć pierwotne znaczenie miejsca pogańskiego kultu. Oprócz sakralizacji obszaru nazwy miejscowe wskazują także na istnienie negatywnych wyobrażeń związanych z granicą. Podtrzymywały je w świadomości społecznej obawy i strach, co wyjaśnia ich długie trwanie (Takács, 1983; Slivka, 2004; Pietras, 2006).

Strach był także jednym ze sposobów przekazywania wiadomości o granicach młodszej generacji. Związany był z biciem stosowanym podczas obchodzenia granic. Z zapisu z 1574 r. dowiadujemy się, że w reambulacji granic miasta Banská Bystrica uczestniczyli młodzi mieszkańcy. Tę obecność można wyjaśnić zamiarem zaznajomienia ich z przebiegiem i czynnością wytyczenia granic, w której uczestniczyli jako świadkowie. Oczekiwano, że w tej roli będą występowali także w przyszłości. Z 1643 r. mamy wiadomość z miasta Krupina, według której dorośli uczestnicy obchodu granic terytorium miasta zbili kańczugiem pewnego młodzieńca „aby zapamiętał sobie, gdzie jest granica“. Zwyczaj bicia podczas obchodzenia i kontroli granic obecnych przy tym chłopców (zazwyczaj byli to synowie starszych świadków) znany jest z różnych miejscowości komitatu zwolenńskiego również ze wzmianek wcześniejszych. Stosowany był jeszcze w pierwszej połowie XIX w. Dorośli mężczyźni bili chłopców kańczugiem, różgą, albo też laską. Po chłostce często dawali im jakąś nagrodę, np. kołacz. Rytuał chłostania chłopców podczas obchodzenia granic ma starsze pochodzenie. W nowożytności obserwować go możemy w środowisku niemieckim, czeskim i polskim (Maliniak, 2010; Bujak, 2001). Chłosty dokonywano wprost na punkcie granicznym, a zwyczaj ten mógł przybrać masowe rozmiary (kilkudziesięciu chłopców). Towarzyszyło temu wykonywanie uroczystych przysięg. Zanik omówionego sposobu przekazywania informacji o granicy związany był prawdopodobnie z dokładną delimitacją przebiegu linii granicznej podczas jej pomiarów i kartowania w ramach dziewiętnastowiecznego katastru.

ZAKOŃCZENIE

Badania porównawcze mogą w przyszłości wnieść wiele nowych stwierdzeń do obecnej wiedzy o roli granic i znaków granicznych w wyobraźni, myśleniu i działaniu społeczności ludzkich. Kilka przykładów z wybranego regionu wskazuje, że w tej sferze znajdujemy elementy, które miały za podstawę wspólne wzorce kulturowe. W ich uformowaniu istotną rolę odgrywały jednocześnie wpływy lokalne, które rozwijały się autonomicznie, albo częściej w wyniku działania impulsów ze środowiska zewnętrznego. Badania historyczne i etnograficzne są środkiem do udokumentowania i prezentacji tego dziedzictwa kulturowego, opowiadającego o silnej tożsamości lokalnej i regionalnej, szczególnie ważnej w dzisiejszej Europie bez granic.

Tłumaczenie z języka słowackiego: Patrik Kunec i Robert Jop.

Artykuł był przygotowany dla projektu naukowego UGA (2010) „Dejiny lesov vo Zvolenskej stolici od stredoveku do polovice 19. storočia” i tak samo VEGA 1/0230/10 „Historickogeografická charakteristika výrobných aktivít v lesoch vybraných banských miest”.

LITERATURA

- Bujak F., 2001: *Studia nad osadnictwem Małopolski*, Wydaw. PTPN, Poznań, 265 s.
- Coles J. M., 2000: *Patterns in a Rocky Land: Rock Carvings in South-West Upland, Sweden*, Department of Archaeology and Ancient History, Uppsala University, 136 s.
- Kiersnowski R., 1960: *Znaki graniczne w Polsce średniowiecznej*. [w:] *Archeologia Polski*, Tom V, Nr 2, s. 257-289.
- Ляўкоў Э. i in., 2000: *Культавыя камяні Беларусі*. [w:] *Studia mythologica Slavica*, Vol. III, s. 43-56.
- Maliniak P., 2009: *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica, 246 s.
- Maliniak P., 2006: *Meta ad modum crucis sculpta. Križe na hraniciach majetkov vo Zvolenskej stolici*. [w:] *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti I*, Kožiak R., Nemeš J. (red.), Bratislava, s. 393-410.
- Maliniak P., 2010: *The use of border signs in the Carpathian region: Contribution to the understanding of borders in the Middle and Early Modern Age*. [w:] *Historiography in Motion. Slovak Contributions to the 21st International Congress of Historical Sciences*, Holec R., Kožiak R. (red.), Bratislava, s. 62-76.
- Mierzwiński A., 2007: *Ślązańska układanka: strukturalno-semiotyczne poszukiwania kontekstu historycznego*, Wyd. Chronikon, Wrocław, 175 s.
- Nicklis H.-W., 1992: *Von der „Grenitze“ zur Grenze. Die Grenzidee des lateinischen Mittelalters (6.-15. Jhdt.)*. [w:] *Blätter für deutsche Landesgeschichte*, Band 128, s. 1-29.
- Pietras M., 2006: *Psychologiczna geneza granic w krajobrazach kulturowych.. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 5*, Plit J. (red.), Sosnowiec, s. 15-24.
- Puhar J., Pleterski A., 2005: *Krkavški Kamen v ustnem izročilu in v sklopu obredne prostorske strukture* [w:] *Studia mythologica Slavica*, Vol. VIII, s. 57-74.
- Schneider R., 1994: *Lineare Grenzen. Vom frühen bis zum späten Mittelalter*. [w:] *Grenzen und Grenzregionen. Frontières et régions frontalières*, Haubrichs W., Schneider R. (red.), Saarbrücken, s. 51-68.
- Schwegler U., 1992: *Schalen- und Zeichensteine der Schweiz*, Schweizerische Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte, Basel, 278 s.
- Slivka M., 2004: *Hranice v mentálnom chápaní stredovekého človeka*. [w:] *Archaeologia historica*, Tom 29, s. 9-36.
- Takács L., 1983: *Idol Stones as Boundary Markers*. [w:] *Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae*, Tom. XXXII., Fasc. 1-4, s. 103-122.
- Tyszkiewicz J., 2003: *Dąb w kulturze Słowian wczesnośredniowiecznych*. [w:] *Geografia historyczna Polski w średniowieczu. Zbiór studiów*, Wyd. DiG, Warszawa, s. 151-171.
- Urfus V. i in., 2001: *Kamenné kříže Čech a Moravy*, Argo, Praha, 475 s.
- Vozár J., 2002: *Kodex des Stadt- und Bergrechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*, Banská agentúra, Košice, 71 s.